

Dr Zoran Đerić
Akademija umjetnosti Banja Luka
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

SRPSKI I HRVATSKI FILM

PRETPOSTAVKE ZA PISANJE ISTORIJE NACIONALNIH, ODNOSNO DRŽAVNIH KINEMATOGRAFIJA

Sažetak: Period od 1896. do 1918. godine, mogao bi se smatrati predistorijom ili ranom istorijom srpske, odnosno hrvatske kinematografije. U tom periodu snimljeni su malobrojni dokumentarni filmovi sa domaćom tematikom, ali i prvi igrani srpski film «Karadžorđe» (1911). U Sarajevu je, 1914. Anton Valić zabeležio kamerom ubistvo prestolonaslednika, snimak koji je obišao svet. Već od 1918. godine piše se isključivo o jugoslovenskom filmu. Od 1945. godine film i u FNRJ postaje «najvažnija umetnost», «socijalistički po sadržini i nacionalan po svom obliku». Tek raspadom Jugoslavije, od 1989. godine, počelo se govoriti o nacionalnim kinematografijama, srpskoj, odnosno hrvatskoj.

Film je, nesumnjivo, prvi probio kulturni embargo između Srbije i Hrvatske, a kao model pomirenja poslužio je i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori. Nema sumnje da je on u poslednjih dvadesetak godina bitno promenio sadržaj i sve više postao nacionalan, ne samo po svom obliku, već i po sadržaju. Početkom XXI veka ponovo se počinju raditi koprodukcije, televizijske i filmske, koje imaju, osim komercijalnog, kulturne i umetničke efekte, ali i političke dimenzije, kao i neke druge, za našu priču važne posledice izmirenja dva naroda kroz filmsku kulturu.

Ključne reči: istorija filma, Srbi, Hrvati, Jugoslavija.

U službenom listu Kraljevine Srbije, «Srpske novine», najavljena je prva filmska projekcija u Beogradu, 6. juna 1896. godine.¹ Na osnovu ovog članka, a potom i drugih informacija koje su objavile tadašnje beogradske novine, kao i na osnovu arhivske građe, Dejan Kosanović je rekonstruisao zbivanja vezana za ovu projekciju koja je, istovremeno, bila prva filmska predstava u Srbiji, ali i na Balkanu.² Na programu su bili filmovi braće Limijer (Lumière).

U zagrebačkom listu «Obzor», na dan 7. oktobar 1896. godine, najavljena je prva filmska projekcija u Hrvatskoj, koja je bila održana sledećeg dana, 8. oktobra.

¹ «Najnoviji fotografski iznalazak (kinematograf)», «Srpske novine», broj 121, od 5.juna 1896. godine. Autor članka je Pavle V. Vujić

² Dejan Kosanović, „Kinematografija u Srbiji do 1918. godine”, u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985.

Najavljivan je Edison i njegov ideal, ali se iz naslova koji su pominjani u zagrebačkoj štampi prepoznaju filmovi braće Limijer, isti oni koji su prikazivani i na beogradskoj projekciji, kao i na drugim, sličnim, projekcijama u Evropi, pa i u svetu.³

Prva filmska projekcija u Vojvodini održana je u Novom Sadu, 7. novembra 1896. godine, kako je najavljeno u dnevnom listu «Branik», na srpskom jeziku, od 3. novembra iste godine.⁴

Prema pisanju «Sarajevskog lista», od 30. jula 1897. godine, kao i novina koje su izlazile na nemačkom jeziku «Bosnische Post», prve filmske projekcije u Bosni i Hercegovini održane su u Sarajevu, polovinom 1897. godine.⁵

U Crnoj Gori, koja je početkom XX veka bila nezavisna država, prema pisanju «Glasa Crnogorca» i «Cetinjskog vjesnika», prvi putujući bioskop stigao je do Cetinja krajem 1901. godine.⁶

Sve su to, manje-više isti programi, iz kataloga braće Limijer, koje su, najčešće, prikazivali putujući bioskopi, kinematografi, kao novu atrakciju i zabavu za građanstvo, u većim evropskim, pa i značajnijim gradovima na Balkanu. Oskudni podaci, rekonstruisani prema pisanjima tadašnje štampe, oglasima i najavama, vestima i prvim izveštajima o onom što je zabeleženo u istorijama filma kod nas kao sam početak, ali još uvek ne i najava domaće kinematografije. U tom ranom periodu, do 1918. godine, snimaju se i kratki filmovi, uglavnom dokumentarni, koji u naslovima nose imena naših ljudi, gradova i događaja, snimaju ih stranci, za strane producente, ali za potrebe prikazivanja u našim gradovima⁷ Tek otvaranjem stalnih bioskopa, javljaju se domaći filmski proizvođači, koji su, uglavnom, vlasnici bioskopa, a potom i pioniri domaćeg filma.

³ Dejan Kosanović, „Kinematografija u Hrvatskoj do 1918. godine”, u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985.

⁴ Janoš Čala, „Počeci kinematografske delatnosti u Vojvodini”, u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985.

⁵ «Bosnische Post», Sarajevo, 26. jula 1897. godine. O tome više: Bosa Slijepčević, «Filmska snimanja u Bosni i Hercegovini do 1918. godine», *Sineast*, broj 44/45, Sarajevo 1979.

⁶ Dejan Kosanović, „Kinematografija u Crnoj Gori do 1918. godine”, u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985. godine

⁷ Bosa Slijepčević, „Savić i komp. – pioniri srpskog filma”, *Filmska kultura*, Zagreb 1968, broj 62; Bosa Slijepčević, „Louis Pitrolf de Beéry – pionir filma u Bosni i Srbiji”, *Filmska kultura*, Zagreb 1979, br. 119; Duško Kečkemet, *Počeci kinematografije i filma u Dalmaciji*, Split 1969; Dejan Kosanović, «Rad stranih snimatelja u Hrvatskoj», u D. Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985.

U Beogradu, do Prvog svetskog rata, postojala su četiri filmska proizvođača; Svetozar Botorić, braća Savić, braća Cvetković i Đoka Bogdanović. Francuski snimatelj Luj de Beri (Louis Pitrolf de Beéry), snimio je za Botorića više kratkih filmskih žurnala. Među njima: «Svečana predaja starih i prijem novih zastava», «Odlazak kralja prestolonaslednika i princeze Jelene u Petrograd» (oba 1911. godine).⁸ Botorić osniva Udruženje za snimanje srpskih filmova, koje snima prvi srpski igrani film, «Karađorđe» ili «Život i dela besmrtnog vožda Karađorđa», koga je režirao Čiča Ilija Stanojević. Snimljen 1911. godine, on je, istovremeno, prvi igrani film koji je snimljen u Srbiji, na teritoriji nekadašnje Jugoslavije, ali i Balkana.⁹

Najznačajniji pionir domaćeg filma u Hrvatskoj bio je Josip Karaman, vlasnik prvog stalnog bioskopa u Splitu.¹⁰ Jedan od prvih domaćih profesionalnih filmskih radnika bio je Josip Halla, Osječanin, koji je 1911. snimio filmove «Plitvička jezera» i «Sinjska alka».¹¹

U periodu do 1918. godine, Vojvodina ima tri značajna pionira domaćeg filma: Ernest Bošnjak, Aleksandar Lifka i Vladimir Totović. Prvi je svoju delatnost otpočeo u Somboru, drugi u Subotici, a treći u Novom Sadu. Totović je bio glumac, scenarist i reditelj prvih igranih filmova koji su snimljeni u Novom Sadu.¹²

Prvo domaće ime koje se pominje u Sarajevu je Anton Valić (tadašnje sarajevske novine, i hrvatske i nemačke, njegovo ime pišu Walits), koji je bio direktor kina «Apolo», a potom «Imperijal kina», ali i snimatelj ubistva Franca Ferdinanda i njegove supruge, 4. jula 1914. godine.¹³

Tokom balkanskih ratova, a potom i Prvog svetskog rata, na Balkan dolaze brojni strani snimatelji. U Filmskom arhivu Jugoslovenske kinoteke u Beogradu čuva se više od 7000 metara filmske trake koja je snimljena u vreme balkanskih ratova i

⁸ Bosa Slijepčević, „Louis Pitrolf de Beéry – pionir filma u Bosni i Srbiji”, *Filmska kultura*, Zagreb 1979. br. 119.

⁹ *Dnevni list*, Beograd, 15. avgusta 1911; *Novo vreme*, Beograd, 18. avgusta 1911; *Pravda*, Beograd, 16. novembra 1911; Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896-1918*, Institut za film, Univerzitet umetnosti, Beograd 1985. godine

¹⁰ «Sloboda», Split, 1. april 1910. godine. Duško Kečkemet, *Počeci kinematografije i filma u Dalmaciji*, Split 1969. godine

¹¹ Vjeko Dobrinčić, „Nekoliko podataka o počecima kinematografije kod nas”, *Filmska revija*, Zagreb 1950, broj 3-5.

¹² Prema građi koju je skupio Živko Marković, u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavijed, 1896-1918*, Beograd 1985.

¹³ D. Kosanović, „Filmski žurnal o sarajevskom antentatu”, *Politika*, 26. juna 1977; Bosa Slijepčević, „Filmska snimanja u Bosni i Hercegovini do 1918. godine”, *Sineast*, Sarajevo 1979, broj 44/45.

tokom Prvog svetskog rata.¹⁴ Za svoj žurnal «Gomon» (Gaumont) snima «Slike sa vojišta» i «Rat na Balkanu», a «Pate» (Pathé) - «Najnovije sa Balkana».

Ne iznenađuje tako velik interes za ratne operacije na Balkanu, ako znamo činjenicu da su «balkanski ratovi bili prvi ratni sukobi na tlu Evrope u epohi kinematografa» (Dejan Kosanović).

1916. je osnovana Filmska sekcija prvi Vrhovnoj komandi Srpske vojske, prvi od strane države organizovani oblik kinematografske delatnosti u Srbiji, ali i na Balkanu. Ona je snimila filmove kao što su «Požar Soluna», «Proboj Solunskog fronta», «Oslobođenje Beograda», kao i brojne druge filmske materijale koji su 1919. ustupljeni zagrebačkom preduzeću «Jugoslavija» D.D. koje ih prikazuje pod zajedničkim naslovom «Srpski ratni filmovi».

U leto 1917. godine u Zagrebu je osnovano «Prvo kinematografsko poduzeće Croatia», koje je pristupilo snimanju prvog hrvatskog igranog filma, «Brcko u Zagrebu», koji nije sačuvan.¹⁵ Neposredno posle premijere filma preduzeće je ugašeno, potom osnovano novo sa istim imenom, koje prema scenariju poznate hrvatske kjiževnice Marije Jurić-Zagorke snima igrani film «Matija Gubec». Film je prikazivan 1917. godine, kao i posle Prvog svetskog rata.¹⁶ Nažalost, kopija nije sačuvana.

Od 1918. godine piše se o jugoslovenskom filmu. Već prvi istraživači ove građe isticali su nedostatak jugoslovenskog filmskog arhiva:

«Brojni značajni historijski dokumenti propadoše za vrijeme balkanskih ratova, u toku prvog i drugog svjetskog rata i za vrijeme revolucije. Što se sačuvalo, pohraniše u zasebnim zbirka ljubitelji filma i naši filmski pioniri, jer je jedina ustanova koja se nakon oslobođenja službeno bavi i prikupljanjem građe za povijest jugoslavenskog filma - *Jugoslavenska kinoteka.*»¹⁷

¹⁴ Fond Jugoslovenske kinoteke, Beograd. Prema pisanju D. Kosanovića, «Filmske delatnosti u Srbiji za vreme balkanskih i prvog svetskog rata», u: Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavijed, 1896-1918*, Beograd 1985.

¹⁵ Oktavijan Miletić, «Povodom 'Brcka u Zagrebu'», *Filmska kultura*, Zagreb 1980, broj 126.

¹⁶ *Jutarnji list*, Zagreb, 16. avgust 1917. godine; Sreten Jovanović, «Kinematografija u Zagrebu 1917-1923», *Filmska kultura*, Zagreb 1974, br. 95-96; potom u: magistarskom radu: «Metodološki pristup istoriji jugoslovenske kinematografije sa posebnim osvrtom na kinematografiju u Zagrebu 1917-1923», Beograd 1976.

¹⁷ Francè Brenk, „Nacrt povijesti jugoslavenskog filma”, u: Georges Sadul, *Povijest filmske umjetnosti*, Naprijed, Zagreb 1962, str. 396.

Isti, slovenački istoričar filma, France Brenk, primetio je da: «korijeni novog odnosa prema filmu niču iz dana narodnooslobodilačke borbe i odgovarajućih društveno-političkih promjena. U vrijeme kad je film u cijelom svijetu doživljavao takozvano razdoblje 'ratne kinematografije', kad je *Hrvatski slikopis* izdavao svoje *Nedjeljne preglede* i kad je ljubljansko poduzeće *Emona* s filmovima *Domobranska prisega* ili *Protikomunistično zborovanje na Kongresnemu trgu* i nehotice sačuvalo dragocjen dokument, već su duboko u šumama, u rukama partizana-amatera, zujale prve 'oslobođene kamere'.»¹⁸

Do 1945. godine, u Kraljevini Jugoslaviji, snimani su, uglavnom, dokumentarni, reklamni i propagadni filmovi, tek nekoliko pokušaja snimanja igranih filmova i prvi koprodukcijski filmovi.

Već 1944. godine objavljena je «Odluka Povjereništva za trgovinu i industriju o osnivanju Državnog filmskog preduzeća DFJ», ali tek «Uredba o osnivanju Državnog filmskog preduzeća DFJ», od 3. srpnja 1945. znači zakonom potkrijepljenu bitnu promjenu u odnosu prema filmu, promjenu koja se idejno rodila u isto vrijeme s našom društvenom revolucijom» (F. Brenk). Godine 1946. «Filmsko preduzeće DFJ» pretvoreno je u «Komitet za kinematografiju FNRJ», s odgovarajućim komitetima u svakoj republici. 1951. godine ukinuti su državni filmski organi, pa su preduzećima za proizvodnju, distribuciju i prikazivanje filmova počeli da upravljaju radnički saveti. 1956. donet je «Osnovni zakon o filmu». U članu 1. ovog Zakona, definisan je «celokupan posleratni filmski život»: «Ovim zakonom se uređuju odnosi na području proizvodnje, prometa i prikazivanja filmova kao privredne djelatnosti, koja ima poseban kulturni i prosvjetni značaj».¹⁹

Jugoslovenska kinematografija se temeljila na dvostrukom saznanju: da je film industrijski proizvod i trgovačka roba, ali i da je film, prema Lenjinu, «najznačajnija među svim umetnostima», jer je najpristupačnija masama i najneposrednije i najočiglednije odražava zbivanja u savremenom svetu. «Budući da naše službeno shvaćanje uloge filma, prema kojemu je film prvenstveno industrijski proizvod i trgovačka roba, nije isključivalo svoju antitezu, mogao je u proteklim godinama svaki jugoslavenski narod razviti vlastitu filmsku proizvodnju, koja se u najuspjelijim slučajevima zasnivala na nastojanjima za stvaranje

¹⁸ *Isto*, str. 412.

¹⁹ *Isto*, str. 414.

jugoslavenskog filma koji treba da je 'socijalistički po sadržini i nacionalan po svom obliku'», zaključio je France Brenk.²⁰

Prvi posleratni jugoslovenski igrani film, «Slavica», snimljen je 1946. godine, u produkciji «Avale», filmskog preduzeća republike Srbije. Režirao ga je Hrvat, Vjekoslav Afrić, pozorišni glumac i reditelj, tada dekan beogradske Akademije za pozorišnu umetnost. Snimljen je u Dalmaciji. «Glavni junak» je partizanski brod, a u njemu su debitovala dva mlada hrvatska glumca: Irena Kolesar i Mate Lovrić. U filmu su glumili i srpski glumci. «Jadran», filmsko preduzeće republike Hrvatske, godinu dana kasnije snimilo je film prema scenariju srpskog pisca Branka Ćopića, «Živjet će ovaj narod». Film je režirao Srbin, Nikola Popović, a u njemu su glumili i hrvatski i srpski glumci. Tako je bilo i u decenijama koje su usledile. Filmske ekipe su, najčešće, bile mešovite, bez obzira da li je film sniman u jednoj ili drugoj republici.

Navešću nekoliko primera:

1948. godine je snimljen film «Sofka», u produkciji beogradske «Avale». Režirao ga je Radoš Novaković, a u filmu su igrali: V. Gregović, M. Živanović, T. Tanhofer, M. Crnobori, R. Marković.

1949. godine je snimljen film «Barba Žvane», takođe u produkciji «Avale». Scenario i režija Vjekoslava Afrića. Uloge: D. Felba, D. Berić.

1950. je snimljena «Priča o fabrici», produkcija «Avala». Scenario i režija V. Pogačić. Glumci: M. Crnobori, B. Pleša, S. Petrović, K. Jovanović, T. Strozzi.

1951. zagrebački «Jadran» je snimio film «Bakonja fra Brne», po romanu srpskog pisca Sime Matavulja, u režiji Fedora Hanžekovića. Glavne uloge su tumačili: M. Marković, M. Ajvaz, M. Stupica i M. Vrsajkov.

1952. Vatroslav Mimica snima za «Jadran» film «U oluji», u kome igraju: M. Oremović, D. Malić, D. Felba, A. Nalis.

1953. godine «Avala» snima film po romanu srpskog pisca Dobrice Ćosića, «Daleko je sunce». Film je režirao R. Novaković, a u njemu igrali: B. Pleša, R. Marković, D. Felba.

1954. «Jadran» snima film po romanu hrvatskog pisca Mirka Božića, «Djevojka i hrast». Film je režirao Krešo Golik, a u njemu glumili: T. Marković, Lj. Tadić, M. Popović...

²⁰ Isto, str. 414.

1955. «Avala» snima film «Veliki i mali». Reditelj je V. Pogačić, a glumci: Jozo Laurenčić, Ljuba Tadić, Severin Bjelić...

Takve filmove snimaju i druge republičke kinematografije: «Triglav» i «Viba» iz Slovenije, «Vardar» iz Makedonije, «Bosna» iz Bosne i Hercegovine, «Lovćen» iz Crne Gore, «Slavija» iz Srbije, kao i državno filmsko preduzeće, «Zastava». Navešću samo najpoznatije naslove:

«Pop Ćira i pop Spira», «Subotom uveče», «Tuđa zemlja» iz 1956. «Crni biseri», «Kroz granje nebo» iz 1957. «Gospođa Ministarka», «Miss Stone», «Vlak bez voznog reda», iz 1958. «Deveti krug», «Kapetan Leši», iz 1959. «Pesma», «Uzavreli grad», «Signali nad gradom», «Deveti krug» iz 1960. «Nevesinjska puška», iz 1963. «Prometej sa otoka Viševice», «Nikoletina Bursać», iz 1964. «Rondo», «Breza», iz 1967. «Vuk samotnjak» iz 1972. «Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja» iz 1973. «Hitler iz našeg sokaka», «Seljačka buna 1573», iz 1975. «Poslednji podvig diverzanta Oblaka», «Bravo, maestro» i «Okupacija u 26 slika», iz 1978. godine. «Povratak», iz 1979. «Banović Strahinja» i «Samo jednom se ljubi», iz 1981. godine. «Kiklop» iz 1982. «Mala pljačka vlaka» iz 1984. «Večernja zvona» i «Obećana zemlja» iz 1986.

Većina pomenutih filmova snimljena je u produkciji hrvatskog «Jadran-filma». Pišući o tim filmovima, hrvatska filmska kritičarka Mira Boglić, «hrvatsku kinematografiju ne tretira izdvojeno već neprekidno ukazuje i na stvaralaštvo koje paralelno nastaje u drugim filmskim sredinama».²¹ Ipak, sve filmove koji su snimljeni u Hrvatskoj, smatra hrvatskim. Tek da bi nagovestila kontekst, ona govori o jugoslovenskom filmu, odnosno o jugoslovenskom filmskom stvaralaštvu, ili o filmu u Jugoslaviji. Na kraju svoje hronike, M. Boglić, na jednoj stranici, izdvaja saradnju «Jadran-filma» sa drugim jugoslovenskim producentima i nabroja imena reditelja i glumaca, pre svega onih iz Beograda, sa kojima je ta saradnja realizovana. Na posebne dve strane nabrojani su filmovi, kao rezultat zajedničke saradnje. Među tim filmovima su značajni filmovi srpskih reditelja: «Buđenje pacova», «Kad budem mrtav i beo» i «Zaseda» Živojina Pavlovića; «Divlje senke» i «Nemirni» K. Rakonjca; tri filma Žike Mitrovića, «Pusti snovi» Soje Jovanović i «Specijalno vaspitanje» Gorana Markovića.²²

²¹ Ističe se na klapki knjige M. Boglić, *Film kao sudbina*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1988.

²² Mira Boglić, *Film kao sudbina*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1988, str. 296-298.

Nižući, nadalje, hroniku «Jadran-filma», M. Boglić zaključuje: «Oko 'Jadran-filma' okupljena su prva imena hrvatskoga filma... To je svakako matična kuća, koja već četiri desetljeća stvara i gradi hrvatsku kinematografiju.»²³ Pomenimo najznačajnija rediteljska imena: Ante Babaja, Branko Bauer, Branko Belan, Zvonimir Berković, Veljko Bulajić, Stipe Delić, Krešo Golik, Rajko Grlić, Fadil Hadžić, Fedor Hanžeković, Branko Ivanda, Vanča Kljaković, Vatroslav Mimica, Krsto Papić, Vladimir Pogačić, Mate Relja, Dejan Šorak, Nikola Tanhofer, Anton Vrdoljak, Dušan Vukotić, Lordan Zafranović, Bogdan Žižić.²⁴

Srpska i hrvatska kinematografija, odnosno jugoslovenska kinematografija, a potom i njena istorija ima puno praznina, odnosno nepopunjenih mesta. Ona su različito popunjavana, najčešće sa velike distance, kako vremenske, tako i istorijske, rekonstruisana na osnovu novinskih tekstova, reklamnih oglasa, nepouzdanih sećanja, pa su, zato, poprilično nepouzdati podaci do kojih se dolazilo i koji su ostajali kao jedini tragovi filmske prošlosti.

Na samom početku knjige *Film kao sudbina*, Mira Boglić ističe: «Gledajući iz povijesnog rakursa, hrvatski je film u 1945. godini imao neke prednosti pred kinematografijama drugih republika. Ponajprije zato što je u Hrvatskoj između dva rata bila razvijena stanovita produkcija, snimljeno je najviše filmova, a bilo je i veterana, pa i filmske tehnike, što je omogućilo da se kontinuitet vrlo brzo uspostavi.»²⁵

Taj period je slikovito opisao slovenački istoričar filma France Brenk: «Agonija kraljevine Jugoslavije, u koju zapade država zbog šestojanuarske diktature, a koja je trajala za vrijeme uzvitlavanja hitlerizma u Njemačkoj i španjolskog građanskog rata sve do izbijanja drugog svjetskog rata, na poseban se način odražava i u tadašnjem jugoslavenskom filmskom životu. Poslije godine 1933. jugoslavenska je proizvodnja počela isto tako naglo propadati koliko je kvantitativno naglo porasla. Godine 1939. snimilo je 12 preostalih poduzeća, od

²³ Mira Boglić, *Film kao sudbina*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1988, str. 22-23.

²⁴ Biografije na kraju knjige: M. Boglić, *Film kao sudbina*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1988, str.134-160.

²⁵ Mira Boglić, *Film kao sudbina*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1988, str. 5-6.

kojih je šest u Beogradu, pet u Zagrebu i jedno u Ljubljani, jedva još 11.000 m 'jugoslavenskih' filmova».²⁶

Istoričari istočnoevropskog filma, Mira i Antonjin J. Lim (Liehm), donose poražavajući zaključak: «Pre rata, jugoslovenska filmska industrija skoro da nije postojala a za svetsku javnost nije postojala ni dvadeset godina posle rata.»²⁷

U petom izdanju *Historoire du Cinema mondial* (1959), Žorž Sadul (Georges Sadoul), spominje jugoslovenski film na tri mesta: na 321. str. piše da Jugosloveni pre 1940. nisu raspolagali sa više od 200 do 300 kinematografa; na str. 459-460, stranicu i po posvećuje istoriji filma u Jugoslaviji. Prethodno, na 432. strani ističe novu pojavu - «Zagrebačku školu crtanog filma» i njene najznačajnije autore - Vatroslava Mimicu i Dušana Vukotića.

Brenk podvlači da filmska umetnost u Jugoslaviji nastaje za zakašnjenjem od 50 godina i u specifičnim uslovima koje karakteriše bogata i raznolika tradicija malih jugoslovenskih naroda, revolucionarno izmenjeni društveni odnosi, kao i odnosi među ljudima, koji se neprestano menjaju i razvijaju.²⁸

Podvucimo još jednom: jugoslovenski film, u periodu od 1945. do 1989. godine, bio je «socijalistički po sadržini i nacionalan po svom obliku». Da je zaista bilo tako, možemo se uveriti gledajući većinu filmova koji su snimljeni u tom periodu, u nekom od republičkih filmskih centara.

Posle raspada Jugoslavije (Socijalističke federativne republike Jugoslavije) počelo se otvoreno govoriti o nacionalnim kinematografijama, srpskoj, odnosno hrvatskoj.

Petar Volk objavljuje dve knjige koje su posvećene istoriji srpskog filma: *Srpski film* (1996) i *Vek srpskog filma* (2001).²⁹ Ranko Munitić objavljuje najpre feljton u «Književnim novinama», a potom kao knjigu, kratak, ali pregledan, *Srpski vek filma*.³⁰ Beogradski Institut za film, odnosno Univerzitet umetnosti u Beogradu,

²⁶ Francè Brenk, „Nacrt povijesti jugoslavenskog filma” (preveo Tone Potokar), u: Georges Sadoul, *Povijest filmske umjetnosti* (preveo Franjo Hartl), Naprijed, Zagreb 1962, str. 409.

²⁷ Mira Lim i Antonjin Lim, „Sa planina u filmska studija: Jugoslavija, 1945-1955”, u: M. i A. Lim, *Najvažnija umetnost. Istočnoevropski film u dvadesetom veku* (prevela Maja Ilić), Clio, Beograd 2006)

²⁸ Francè Brenk, „Nacrt povijesti jugoslavenskog filma” (preveo Tone Potokar), u: Georges Sadoul, *Povijest filmske umjetnosti* (preveo Franjo Hartl), Naprijed, Zagreb 1962, str. 412.

²⁹ Petar Volk, *Srpski film*, Beograd 1996; Petar Volk, *Vek srpskog filma*, Beograd 2001.

³⁰ Ranko Munitić, «Kako je srpski film preživeo», *Književne novine*, brojevi 960-973, Beograd, od 1. decembra 1997. do 1. maja 1998. godine; Ranko Munitić, *Srpski vek filma*, Institut za film, Aurora, Beograd 1999.

potom i Jugoslovenska kinoteka i časopis «Yu film danas», objavili su više studija iz oblasti istorije filma, među njima i one koje se tiču srpskog filma.

Mira Boglić je još 1971. godine, za potrebe prezentacije hrvatskog filma u svetu, priredila *Almanac of Croatian Film*.³¹ Ivo Škrabalo objavljuje knjigu *101 godina filma u Hrvatskoj*.³² Hrvatska kinoteka i Hrvatski filmski savez objavljuju niz monografskih studija posvećenih pojedinim značajnim hrvatskim filmskim radnicima, školama, odnosno filmskoj delatnosti u Hrvatskoj.

Problem nacionalnog identiteta srpske, odnosno hrvatske kinematografije još uvek nije do kraja sagledan, upravo stoga jer je više od 70 godina bio pod zajedničkim jugoslovenskim državnim, pa i terminološkim poimanjem. Politika, a s njom i svakodnevnica, isprednjačila je ispred teoretičara i istoričara filma. U Srbiji su i dalje objavljivani jugoslovenski zbornici i antologije, bez obzira što su dve republike i dve kinematografije već odavno krenule samostalnim putevima.³³ Prepoznatno je to kao proces, «koji bismo mogli nazvati polaganim, postupnim buđenjem samosvesti srpskog kina, procesom prepoznavanja samog sebe, spoznavanja svojih dometa, mogućnosti, specifičnosti - pa samim tim, i perspektiva.»³⁴

A što se samih filmova tiče, od 1989. godine do 1999. gotovo da nije bilo mogućnosti njihovog gledanja u susednim republikama. Bilo je izuzetaka, kada su pojedini novi hrvatski filmovi prikazivani na nekom od filmskih festivala u Srbiji (Palić, Beograd), dok su se neki srpski filmovi počeli prikazivati na privatnim televizijskim kanalima u Hrvatskoj. Tek u prvoj deceniji XXI veka pojedini srpski, odnosno hrvatski filmovi dospevali su u redovnu bioskopsku mrežu, odnosno u redovan repertoar domaćih bioskopa, pre svega u glavnim gradovima, Beogradu i Zagrebu, kao i u Sarajevu, Podgorici, itd.

³¹ Mira Boglić (uredila), *Almanac of Croatian Film*, Udruženje filmskih radnika Hrvatske, Zagreb 1971.

³² Ivo Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1998.

³³ Dušan Stojanović, *Antologija jugoslovenske teorije filma*, Yu film danas, Prosveta koprodukcija, Beograd 1992; Severin M. Franić, *Magijski vrtlog svetlosti i senke. Jugoslovenska filmska misao 1920-1995*, Prometej, Yu film danas, Novi Sad 1996. Ranko Munitić, priređujući obimnu, dvotomnu antologiju, koristi pridev «beogradski» za filmske kritičare i teoretičare različitih nacionalnosti koji su živeli i radili u Beogradu: *Beogradski filmski kritičarski krug*. Prvi tom (1896-1960), Niški kulturni centar, Art press, Niš 2002. i *Beogradski filmski kritičarski krug*. Drugi tom (1961-2001), Niški kulturni centar, Art press, Niš 2005. Tek je moja antologija (koja je još u štampi), *Poetika srpskog filma*, pokušala da uoči i izdvoji specifičnosti, samostalnu istoriju, pa i poetiku srpskog filma.

³⁴ Ranko Munitić, *Srpski vek filma*, Institut za film, Aurora, Beograd 1999, str. 93.

Film je, nesumnjivo, prvi probio kulturni embargo između Srbije i Hrvatske, a kao model pomirenja poslužio je i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori. Nema sumnje da je on u poslednjih dvadesetak godina bitno promenio sadržaj i sve više postao nacionalan, ne samo po svom obliku, već i po sadržaju, ali se, ponovo počinju raditi koprodukcije, televizijske i filmske, koje imaju, osim komercijalnog, kulturne i umetničke efekte, ali i političke dimenzije, kao i neke druge, za našu priču važne posledice izmirenja dva naroda kroz filmsku kulturu.

Dr Zoran Đerić
Akademija umjetnosti Banja Luka
Republika Srpska
Bosna i Hercegovina

SERBIAN AND CROATIAN FILM

HYPOTHESES FOR WRITING THE HISTORY OF NATIONAL/STATE CINEMATOGRAPIES

The period from 1896 to 1918 can be considered the prehistory, or early history, of Serbian, as well as Croatian, cinematography. During that period, a few documentary movies on domestic topics were filmed, along with the first Serbian feature film, *Karadžorđe* (1911). In Sarajevo in 1914, Anton Valić captured the assassination of the heir to the Habsburg monarchy on film, images that were seen around the world. From 1918, the term Yugoslav film is used exclusively. After 1945, film in the FNRJ becomes “the most important form of art“, “socialist in content and national in its form.“ It is only after the collapse of Yugoslavia in the 1990s that there begins a discussion of national, i.e., Serbian and Croatian, cinematography.

Undoubtedly, film was the first medium to break the cultural embargo between Serbia and Croatia, and it likewise functioned as a model of reconciliation in Bosnia-Herzegovina and Montenegro. Without a doubt in the last twenty years the content of films in the region dramatically changed, becoming more nationally oriented in form as well as subject matter. At the beginning of the twenty-first century, there has been a return to co-productions between Serbia and Croatia in both television and film, which have, other than commercial, cultural and artistic effects, a political dimension. This includes important contributions towards reconciliation between two nations through the culture of cinema.

Keywords: *history of film, Serbs, Croats, Yugoslavia.*